

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 343.851.3

DOI 10.32755/sjcriminal.2020.02.053

Остапчук Л. Г.,

кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-0515-0000;

Кондратенко Н. В.,

слухач 361-ої навчальної групи, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9737-4399

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ АРЕШТУ СТОСОВНО ЗАСУДЖЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті здійснено аналіз положень кримінального та міжнародного законодавства, що регламентують порядок застосування до військовослужбовців покарання у виді арешту. Доведено, що основною метою існування цього інституту є охорона суспільних відносин, що виникають й існують між державою та військовослужбовцем (військовозобов'язаним або резервістом) у процесі несення ним відповідного виду військової служби. Виокремлено низку проблемних питань, пов'язаних з невідповідністю чинного вітчизняного законодавства положенням Європейських пенітенціарних правил.

Ключові слова: арешт, військові кримінальні правопорушення, військовослужбовець, гауптвахта.

Постановка проблеми. Аналізуючи положення Конституції України, можна виокремити один із обов'язків громадян України – це захист Вітчизни та відбуття військової служби відповідно до закону. Охорона основ національної безпеки, захист державних кордонів покладаються на військові формування та правоохоронні органи держави. Конституційні положення, військові статuti, інші нормативно-правові акти регламентують порядок проходження служби як військовослужбовцями строкової служби, військовозобов'язаними та резервістами. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) містить чіткий перелік видів кримінальних покарань, які можуть бути застосовані до осіб, які вчинили військові кримінальні правопорушення під час

проходження служби та навчальних зборів. Не можемо не погодитися з думкою Харитонова С. О., який зазначає, що починаючи з 2014 року спостерігається тенденція зростання кількості злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), що, безперечно, негативно впливає на забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, здатності воєнної організації України адекватно реагувати на будь-які акти ворожих дій з боку інших держав [1, с. 3–4]. Тому дослідження особливостей застосування до військовослужбовців покарання у виді арешту за вчинені ними правопорушення обумовлено наявними проблемами сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематика кримінальної відповідальності за військові злочини в усі часи привертала увагу правників. Вагомий внесок у її розробку здійснили відомі вчені наприкінці XIX – початку XX ст. (Д. Д. Бессонов, А. К. Вульферт, А. М. Добровольський, С. А. Друцький, В. Д. Кузьмін-Караваєв, А. А. Мушніков, Я. А. Неєлов, В. Д. Спасович, А. П. Чебишев-Дмитрієв, Н. І. Фалєєв, І. А. Шендзіковський та ін.). У радянські часи проблематикою військових злочинів займалися Х. М. Ахметшин, З. О. Ашитов, Ф. С. Бражник, Н. В. Васильєв, А. Г. Горний, В. М. Кудрявцев, В. І. Курляндський, В. Я. Малкис, М. Н. Нікітченко, С. М. Орловський, В. Г. Смірнов, І. Н. Солодкін, С. П. Черкасов, А. Н. Чуватін, В. М. Чхіквадзе, В. П. Шупленков. У пострадянський період працювали над питаннями військових злочинів такі вчені, як З. М. Абдулаєв, В. А. Алексєєв, О. К. Зателепін, Б. А. Кожем'якин, В. В. Лунєєв, Ю. І. Мігачев, В. Г. Сизранцев, А. А. Тер-Акопов, С. В. Тихомиров, А. А. Толкаченко, М. А. Філін, С. С. Хабіров, М. О. Шулєпов та ін.

Серед вітчизняних науковців проблематиці військових злочинів свого часу приділяли увагу Г. В. Андрусів, В. М. Білокопєєв, В. П. Бодаєвський, П. П. Богуцький, В. В. Бондарєв, В. О. Бугаєв, В. К. Гришук, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, В. І. Касинюк, В. А. Клименко, М. І. Мельник, А. Р. Мухамеджанова, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, М. І. Панов, Є. Б. Пузирєвський, О. М. Сарнавський, М. М. Сенько, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, Г. І. Чангулі та інші науковці. Проте зазначені

автори у своїх роботах досліджували лише окремі склади кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, у свою чергу питання відповідності положень вітчизняного законодавства, що регламентує порядок виконання кримінального покарання у виді арешту стосовно засуджених військовослужбовців міжнародним стандартам, залишилися поза увагою авторів.

Мета статті – дослідження проблемних питань відповідності вітчизняного законодавства, що регламентує порядок виконання кримінального покарання у виді арешту стосовно засуджених військовослужбовців міжнародним стандартам.

Виклад основного матеріалу. Покарання у виді арешту законодавець відносить до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що полягає, відповідно до ч. 1 ст. 60 Кримінального кодексу України (КК України), у триманні засудженого в умовах ізоляції на строк від одного до шести місяців. Досліджуваний вид кримінального покарання щодо військовослужбовців має свою специфіку, оскільки військовослужбовці відбувають покарання безпосередньо під час проходження військової служби. Тому у процесі відбування покарання у виді арешту засуджені військовослужбовці не втрачають свого спеціального статусу.

Оскільки теорія кримінального права України та судова практика раніше не знали такого виду кримінального покарання, як арешт, представляють певний інтерес і інші особливості його застосування стосовно військовослужбовців, особливо відповідність норм вітчизняного законодавства нормам міжнародного права.

Безпосередньо сам порядок виконання цього виду покарання стосовно військовослужбовців регламентований ст. 55 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК України), в якій зазначається, що засуджені військовослужбовці відбувають покарання у виді арешту не в арештному домі, а на гауптвахті.

Якщо звернутися до словника, то можна знайти визначення поняття «гауптвахта – місце в армії, де примусово утримують військовиків-порушників військової дисципліни» [2]. У свою чергу в Інструкції про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, що затверджена наказом Міністерства оборони України № 656 від 26.09.2013 ро-

ку, наведено дещо інше визначення поняття гауптвахти, що більш влучніше розкриває його зміст, а саме: це спеціальне приміщення, яке обладнано в органах управління Служби правопорядку (підрозділах Служби правопорядку) з метою виконання покарання для військовослужбовців та військовозобов'язаних, засуджених до арешту, військовослужбовців і військовозобов'язаних, заарештованих в адміністративному порядку, тримання узятих під варту та затриманих військовослужбовців і військовозобов'язаних, або приміщення (намет), яке може тимчасово обладнуватися на полігонах, у навчальних центрах та районах виконання Збройними силами України завдань за призначенням. Гауптвахта є досить специфічним закладом, що забезпечує перш за все виконання покарання для засуджених військовослужбовців та військовозобов'язаних, засуджених до арешту. Знаходиться на гауптвахті можуть тільки засуджені та затримані військовослужбовці. Порядок тримання на гауптвахті чітко регламентований Законом України «Про статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України».

Необхідно звернути увагу на те, що в основу Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України № 631/2012 від 8.11.2012 року, покладені вимоги міжнародних стандартів щодо поводження з засудженими, зокрема положення Європейських пенітенціарних правил (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць), що прийняті Комітетом Міністрів 11 січня 2006 року на 952-й зустрічі Заступників Міністрів.

Поміж основних проблем законодавства України, що регламентує правовий порядок виконання та відбування покарання у виді арешту засудженими військовослужбовцями, можна визначити його невідповідність міжнародним стандартам. Таким міжнародно-правовим актом, зокрема, є Європейські пенітенціарні правила (ЄПП).

Співставлення норм вітчизняного законодавства та Правил розпочнемо з прийому засудженого військовослужбовця на гауптвахту, що проводиться згідно зі ст. 8 Додатку 12 до Статуту гарнізонної та вартової служби «Про гауптвахту». Прийняття військовослужбовців, засуджених до арешту, на гауптвахту

Служби правопорядку здійснює начальник органу управління Служби правопорядку в гарнізоні або його заступник спільно з начальником гауптвахти Служби правопорядку на гауптвахті у спеціально обладнаній кімнаті. Усі військовослужбовці, засуджені до арешту, які прибули на гауптвахту, підлягають обов'язковому медичному огляду. Організація медичного огляду та надання медичної допомоги покладається на начальника медичної служби гарнізону. Відповідна норма міститься у Правилі № 15 ЄПП. Про захворілих військовослужбовців начальник гауптвахти повідомляє начальнику медичної служби гарнізону, який проводить заходи щодо надання медичної допомоги такому засудженому. Про скарги військовослужбовців, які перебувають на гауптвахті, про стан їхнього здоров'я начальник варти при гауптвахті зобов'язаний повідомити начальнику гауптвахти. Поняття лікарської таємниці у цьому випадку відсутнє. Посади штатних лікарів при гауптвахті відсутні, що є порушенням Правилу № 41 ЄПП. Порядок госпіталізації засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у виді арешту, не врегульований законодавцем, що суперечить Правилу № 46 ЄПП. У разі звільнення засудженого після відбуття покарання у виді арешту медичний огляд не проводиться, що не відповідає Правилу № 33.6 ЄПП.

Також згідно з Правилу № 18.8 п. а ЄПП передбачено роздільне тримання підслідних від засуджених, чоловіків окремо від жінок; та молодих ув'язнених окремо від ув'язнених старшого віку. А ч. 2 статті 55 КВК України передбачає дещо інший розподіл засуджених до арешту військовослужбовців, зокрема: засуджені військовослужбовці з числа офіцерського складу розміщуються окремо від інших категорій військовослужбовців; засуджені військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу; засуджені військовослужбовці, які проходять службу за призовом, окремо від засуджених військовослужбовців, які проходять службу за контрактом. Про окреме утримання чоловіків від жінок мова взагалі не йдеться, хоча у Збройних силах України проходять службу військовослужбовці-жінки. Про залучення до несення вартової служби осіб жіночої статі в законодавстві не зазначається, тому і виконання покарання у

виді арешту щодо засуджених жінок-військовослужбовців є проблематичним (проведення особистого огляду), беззаперечно ця норма суперечить Правилу № 54.5 ЄПП, в якому зазначено, що особистий огляд засуджених повинен проводити тільки персонал гауптвахти тієї ж статі.

Згідно з Правилу № 24.9 ЄПП під час прийому ув'язненого до пенітенціарної установи, смерті або тяжкій хворобі, та під час отримання ним важкої травми або доправлення ув'язненого до лікарні, адміністрація мусить, якщо тільки ув'язнений не забажає не робити цього, негайно поінформувати дружину (чоловіка) або партнера ув'язненого, або, якщо ув'язнений неодружений, найближчого родича або іншу особу, раніше визначену ув'язненим. Під час виконання арешту щодо засудженого військовослужбовця ні командування військової частини, ні начальник гауптвахти не повинен повідомляти про це родичам засудженого військовослужбовця.

Про зміну свого правового становища та своє місцезнаходження засуджений військовослужбовець може повідомити своїм родичам і близьким поштою. Розділ 8 Інструкції про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, передбачає, що засуджений військовослужбовець має право вести телефонні розмови з особами, які знаходяться поза межами гауптвахти, користуватися глобальною мережею Інтернет, але хто і яким чином буде організовувати такі розмови законодавцем не визначено. Таким чином, Правило 24.9 ЄПП під час виконання арешту щодо засудженого військовослужбовця нині не виконується.

Правило 31.5 ЄПП передбачає, що з урахуванням вимог гігієни, порядку та безпеки, купувати або в інший спосіб придбавати для особистого користування товари, зокрема харчі та напої, за цінами, які не перевищують надмірно ціни на аналогічні товари на волі. Частина 7 ст. 55 КВК України визначає, що засудженим військовослужбовцям під час відбування покарання у виді арешту виплачується оклад за військове звання, але порядок придбання ними товарів для особистого користування не передбачений КВК України.

У Правилі № 71 ЄПП зазначено, що за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади, не підпорядковані військовому відомству, поліції або карного розшуку, нато-

мість гауптвахти, де відбувають покарання у виді арешту засуджені військовослужбовці, входять до складу Збройних сил Міністерства Оборони України.

Правило № 76 ЄПП передбачає, що персонал повинен ретельно підбиратися, мати належну підготовку, яка повинна надаватися як на початку, так і надалі, оплачуватися на рівні фахівців і мати статус, який поважають у громадянському суспільстві. Згідно з Правилем № 81 ЄПП перед тим, як персонал приступить до своїх обов'язків, він має пройти курс підготовки з виконання своїх загальних і конкретних обов'язків, та мусить скласти теоретичний і практичний іспити, а курс підготовки всіх працівників має містити вивчення міжнародних і регіональних документів і норм у сфері прав людини, особливо Європейської конвенції з прав людини та Європейської конвенції із запобігання катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також вивчення застосування вимог Європейських пенітенціарних правил. Порівнюючи вітчизняне та міжнародне законодавство, можна із впевненістю сказати, що ця норма не працює. Підбір та підготовка персоналу гауптвахти на сьогодні відбувається згідно зі Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних сил України. Начальники гарнізонних гауптвахт призначаються наказом командувача військ оперативного командування, кваліфікаційних екзаменів для них не передбачено. Навчання вартових здійснюється відповідно до Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних сил України, що передбачає вивчення особовим складом варти своїх обов'язків, проходження теоретичного та практичного інструктажу.

Також згідно з Правилем № 85 ЄПП чоловіки і жінки мають бути збалансовано представлені у штатному розписі пенітенціарної установи, на жаль, можна констатувати факт невідповідності персоналу гауптвахт вимогам Європейських пенітенціарних правил.

Висновки. Таким чином, законодавче регулювання і практична діяльність гауптвахт щодо виконання покарання у виді арешту стосовно засуджених військовослужбовців багато в чому суперечать нормам міжнародного законодавства. Тому проведення реформ у пенітенціарній сфері є неабияк доречним на сьогодні. Перш за все необхідно привести військові пенітенціарні установи у відповідність до вимог міжнародно-правових актів, що визначають

правила поводження із засудженими та ув'язненими, адже більшість з них носять не рекомендаційний, а обов'язковий характер.

Список використаних джерел

1. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 43 с.

2. Ахметшин Х. М. Специальные виды уголовного наказания, применяемые к военнослужащим. Москва: ВПА, 1973. 174 с.

3. Военный энциклопедический словарь / редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев, В. М. Карев и др. Москва: Большая Российская энциклопедия; «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. 1664 с.

4. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків: Одиссей, 2008. 560 с.

5. Про дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р., № 549-14. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197.

6. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р., № 550-14. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 196.

Ostapchuk L. G.,

Ph.D. in Law, Deputy Head of the Department of Criminal,
Criminal and Executive Law and Criminology,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0515-0000;

Kondratenko N. V.

Officer of the 361-st academic group,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9737-4399

PROBLEM ASPECTS OF EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF ARREST OF CONVICTED SERVICEMAN

The article analyzes the provisions of criminal law and international law governing the punishment in the form of arrest of servicemen. It is determined that the studied type of criminal punishment in relation to servicemen has its own specifics since servicemen serve their sentences directly during military service. Therefore, in the process of serving a sentence in the form of arrest, convicted servicemen do not lose their special status, which is regulated by departmental normative-legal acts.

The theory of criminal law of Ukraine and judicial practice are proved to not previously know such a type of criminal punishment as arrest. It is determined that of special interest are the issues of studying the peculiarities of the execution of

punishment in the form of arrest of convicted servicemen, as well as the compliance of domestic legislation with international law.

Among the main problems of the legislation of Ukraine, which regulates the legal procedure for execution and serving a sentence in the form of arrest by convicted servicemen, it is singled out the inconsistency of domestic legislation with international standards.

There is the need to involve qualified personnel to work with convicted servicemen, who must be carefully selected, properly trained, paid for at the professional level and have a status that is respected in civil society. The European Penitentiary Regulations stipulate that before personnel can take up their duties, they must undergo a training course in the performance of their general and specific tasks and pass theoretical and practical examinations, and a training course must be completed for all personnel, including a study of international and regional instruments and norms in the field of human rights protection, particularly the European Convention on Human Rights and the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

The analysis of domestic and international law indicates that special attention should be paid to the rules that ensure the right of a convicted serviceman to medical care, the convict's right to purchase food and basic necessities, the right to visit relatives and friends, telephone conversations, the right to convicts' separate detention of different sexes, the right to respect for their dignity, etc.

Therefore, the reforms implementation in the penitentiary sphere is quite appropriate at present. First of all, it is necessary to bring military penitentiary institutions in line with the requirements of international legal acts that determine the rules for the treatment of convicts and prisoners, as most of them are not recommended, but mandatory.

Key words: *arrest, military criminal offenses, serviceman, guard.*

References

1. Kharytonov, S. (2019), *Military crimes: concept, system and problems of qualifications*, Kharkiv.
2. Akhmetshyn, Kh. (1973), *Special types of criminal punishment applied to military personnel*, VPA, Moscow.
3. Horkin, A. P., Zolotarkov, V. A. (2002), *Military encyclopedic dictionary: Bolshaiia Russkaiia Encyclopediia, «RIPOL CLASIC»*, Moscow.
4. Stepaniuk, A. Kh., Yakovets, I. S. (2008), *Criminal and Executive Code of Ukraine: scientific and practical commentary*, Odissei, Kharkiv.
5. Ukraine (1999), *On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.*
6. Ukraine (1999), *Charter of the Garrison and Guard Service of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.*